

Dortherdijk 2

Joppe

Inleiding

aanleiding en doel

Voor de historische boerderij gelegen aan Dortherdijk 2 in Joppe worden momenteel plannen ontwikkeld voor herbesteding, verduurzaming en restauratie. De boerderij heeft geen monumentenstatus en is al geruime tijd buiten bedrijf. De identiteit van deze plek wordt voor een groot deel bepaald door de geschiedenis van dit erf en de bewaard gebleven gebouwen. Deze historie vormt voor de eigenaren een belangrijke inspiratiebron in de voorbereiding van de verbouwingsplannen. Op dit moment is echter weinig bekend over de bouwgeschiedenis van de boerderij. Aan ARCX is gevraagd om een bouwhistorische verkenning met waardestelling uit te voeren dat inzicht moet geven in de bewaard gebleven historische structuur en de daarin te onderscheiden tijdlagen. Aan de hand van de resultaten daarvan kan vervolgens een afweging gemaakt worden welke cultuurhistorische waarden behouden kunnen worden.

plan van onderzoek

Het onderzoek heeft plaatsgevonden conform de Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek van april 2009 en i.s.m. Belfort Bureau voor Cultuurhistorie en Monumenten uit Doetinchem. Het onderzoek was opgebouwd uit een aantal onderdelen. Allereerst is een inventarisatie gemaakt van de relevante en direct beschikbare gegevens uit de literatuur en uit archieven. Aan de hand hiervan is een bezoek gebracht aan het Erfgoedcentrum Zutphen. Tegelijkertijd zijn kadastrale hulpkaarten via het Kadaster en ander topografisch kaartmateriaal verzameld. Vervolgens is de boerderij op locatie onderzocht, waarbij op grond van zichtbare bouwsporen de verschillende veranderingen en verbouwingen gedocumenteerd zijn. Het veldwerk heeft plaatsgevonden op 25 juni 2020 en had het karakter van een bouwhistorische verkenning. Er is geen destructief onderzoek uitgevoerd. Voor het maken van reconstructietekeningen en een plattegrond is dankbaar gebruik gemaakt van de handmatige opmeting van de aanzichten van de boerderij die door de eigenaar is vervaardigd.

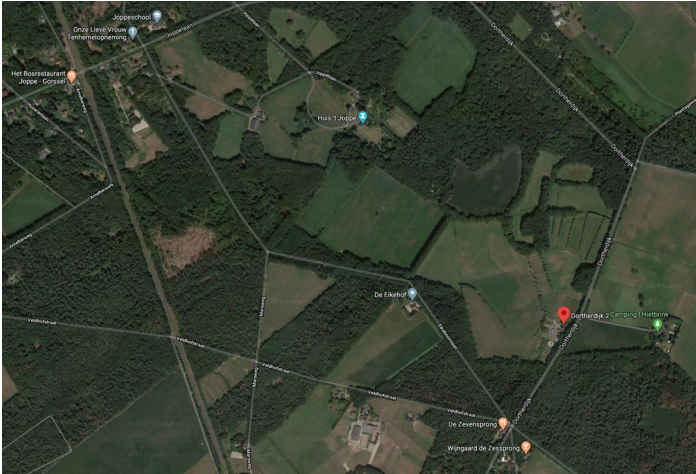
beperkingen

Vanwege de constructieve staat van de vloeren waren de zolder boven de karnkamer, de zolder boven de voormalige heerd en het voorste stuk van de noordelijke hilde zeer beperkt toegankelijk. De zuidelijke kelder stond ten tijde van het onderzoek onder water. De verschillende bijgebouwen zijn globaal bekeken, maar zijn, mede vanwege een recentere oorsprong, niet verder onderzocht.

digitale rapportage

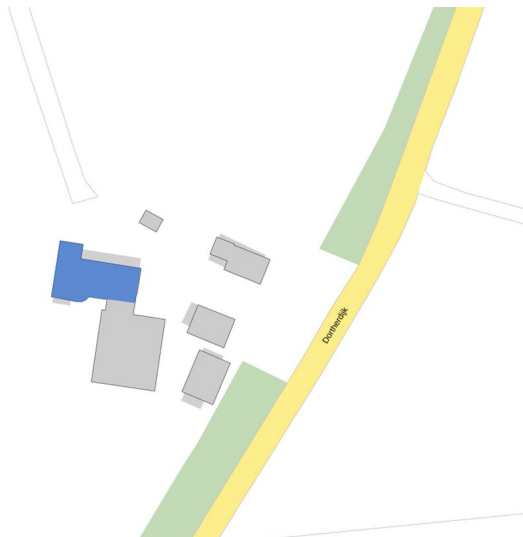
Alle gegevens zijn chronologisch geordend en digitaal gepresenteerd in opeenvolgende vensters in de tijdlijn op www.tijdbeeld.com. De directe link naar de rapportage is: <http://www.tijdbeeld.com/project/dortherdijk-2>

Hoewel via de website een PDF-bestand van alle informatie gegenereerd kan worden, is dit hoofdzakelijk bedoeld als archieffunctie. Tekst en afbeeldingen zijn optimaal te bekijken via de website.

Afbeelding 1 van 2

Recente luchtfoto van het gebied rond het landgoed Joppe, de rode speld markeert de locatie van de boerderij Dortherdijk 2. (Google Maps)

Afbeelding 2 van 2

Situering van de boerderij Dortherdijk 2 in Joppe op de huidige topografische ondergrond. (Bag Viewer)

situering

De boerderij is gelegen in de gemeente Lochem, ten zuidoosten van de dorpskern van Joppe en is gesitueerd op een ruim erf aan de westzijde van de Dortherdijk. Tussen de Dortherdijk en het dorp ligt het landgoed 't Joppe. Het bestrate erf is bereikbaar via een inrit vanaf de Dortherdijk, met aan de voorzijde een moderne woning, een varkensschuur en een moderne kapschuur. De boerderij zelf ligt een stuk terug op het erf en is met het bedrijfsgedeelte georiënteerd op de Dortherdijk.

Afbeelding 1 van 7

Overzicht van het erf vanaf de inrit aan de Dortherdijk. Rechts de moderne woning, in het midden op de achtergrond de onderzochte boerderij, links een veeschuur met daarnaast een kapschuur.

Afbeelding 2 van 7

Overzicht van de woning op het erf richting de Dortherdijk.

Afbeelding 3 van 7

Overzicht van het erf vanuit het noorden. Rechts de boerderij en links de veeschuur en kapschuur. Achter de boerderij is een deel van een (aangebouwde) moderne veestalling te zien.

Afbeelding 4 van 7

Erf vanuit het oosten met zicht op de achtergevel van de boerderij die via een tussenlid verbonden is met de links gelegen moderne veestalling.

Afbeelding 5 van 7

Overzicht van het erf vanuit het zuidoosten.

Afbeelding 6 van 7

Overzicht van het erf vanuit het zuidwesten met op de achtergrond de rechter zijgevel van de boerderij.

Afbeelding 7 van 7

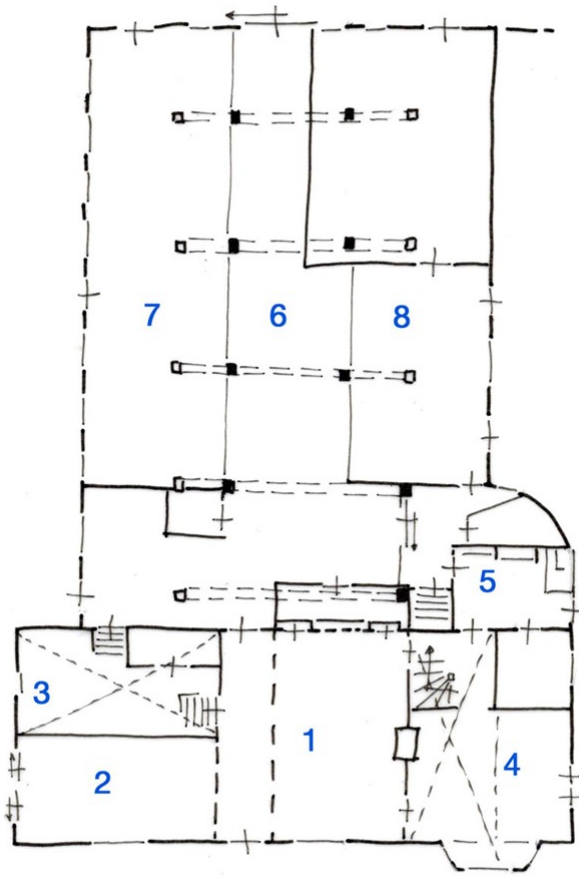
Overzicht van de voorzijde boerderij vanuit het weiland aan de westzijde.

Beschrijving

De boerderij is gebouwd op een T-vormige plattegrond met aan de westzijde het woongedeelte en aan de oostzijde het bedrijfs gedeelte. Het pand telt boven twee kleine kelders onder het woongedeelte één bouwlaag en een zolder onder een met riet gedekt wolfdak. Aan de zuidzijde is het gebouw via een aangebouwd tussenlid verbonden met een moderne veestalling. De boerderij heeft de ruimtelijke opzet van een zogenaamd driebeukig hallehuis waarvan het dak ondersteund wordt door een vijftal ankerbalkgebinten die de daksporen dragen. Van de ankerbalkgebinten zijn vrijwel alle oorspronkelijke gebintstijlen afgezaagd. De ankerbalken worden meer naar binnen toe ondersteund door nieuwere gebintstijlen. Alle gebinten staan in het bedrijfs gedeelte.

Schetsmatige plattegrond van de boerderij Dortherdijk 2 in Joppe. De nummering komt overeen met de nummering in de tekstuele beschrijving.

woongedeelte

In het woongedeelte zijn ruimtelijk drie delen te onderscheiden. De nummering van de onderscheiden ruimten komt overeen met de nummering op de hierboven afgebeelde plattegrond.

- In het midden de grote centrale woonruimte, de heerd (1), die door het uitbreken van de naastgelegen gang in open verbinding staat met de voormalige linker zijkamer (2). De zolder boven de heerd, linker zijkamer en opkamer vormt één ongedeelde ruimte.
- Links van de heerd en achter de voormalige linker zijkamer een kelder met opkamer (3).
- Rechts van de heerd de rechter zijkamer (4) met achtergelegen kamertje en een trapopgang naar de bovengelegen slaapkamer op zolder.

Op de nok staat rechts boven het woongedeelte een gemetselde schoorsteen. De gevels zijn boven een gepleisterde plint opgetrokken in kruisverband. De voorgevel is asymmetrisch ingedeeld met links een schuifvenster met roedenverdeling met rechts daarvan de voordeur met bovenlicht en centraal een breed schuifvenster met roedenverdeling. Deze gevelopeningen zijn aan de bovenzijde afgesloten met strekken, de vensters kunnen afgesloten worden met opgeklampte houten luiken. Geheel rechts is tegen de voorgevel een driezijdige erker onder een plat dak geplaatst, waarin rondom drie brede houten vensters onder rollagen en met bakstenen lekdorpels zijn opgenomen. Op zolderniveau bevat de gevel drie liggende houten vensters.

In de linker zijgevel is centraal een grote gevelopening ingebroken die afgesloten kan worden met dubbele houten schuifdeuren die aan een rail zijn afgehangen. Links hiervan bevat de gevel ter plaatse van de opkamer een klein venster met een op duimgehengen draaiend houten luik en daaronder een kelderlicht, beiden onder een rollaag. Om de hoek (achtergevel woongedeelte) zit eveneens een kelderlicht, afsluitbaar met een op duimgehengen draaiend luik.

De rechter zijgevel is uitgevoerd als topgevel met daarboven een wolfeind. De gevel is op de begane grond ingedeeld met links dubbele houten schuifdeuren met een bovenlicht en rechts een houten T-schuifvenster. Op de verdieping zijn twee houten stolpvensters geplaatst. Alle gevelopeningen zijn aan de bovenzijde afgesloten met rollagen. Van de voormalige houten luiken op de begane grond resteert nog één exemplaar.

Afbeelding 1 van 12

Rechter deel van de voorgevel van het woongedeelte van de boerderij.

Afbeelding 2 van 12

Linker deel van de voorgevel.

Afbeelding 3 van 12

Linker zijgevel van het woongedeelte.

Afbeelding 4 van 12

Rechter zijgevel van het woongedeelte.

Afbeelding 5 van 12

Overzicht van de heerd vanuit de voorgevel. Links de open verbinding met de linker zijkamer met daarachter de opkamer. De linker deur geeft toegang tot de kelder onder de opkamer.

Afbeelding 6 van 12

Linker zijkamer.

Afbeelding 7 van 12

Rechter zijkamer.

Afbeelding 8 van 12

Het kleine afgescheiden vertrek in de rechter zijkamer.

Afbeelding 9 van 12

Trap naar de zolder, rechts in het woongedeelte, gefotografeerd in de richting van de voorgevel.

Afbeelding 10 van 12

Overloop op de zolder boven het woongedeelte vanuit de voorgevel. Rechts de toegang tot de slaapkamer.

Afbeelding 11 van 12

Slaapvertrek op zolder boven de rechter zijkamer.

Afbeelding 12 van 12

Zolder en kapconstructie boven de heerd en linker zijkamer/opkamer.

bedrijfsgedeelte

In het bedrijfsgedeelte wordt de ruimte door de gebintconstructie in drie beuken ingedeeld:

- In het midden wordt de hoge middenbeuk ingenomen door de deel (6). Achter de heerd is op de deel een smalle ruimte uitgebouwd, voorheen een bedstede met naastgelegen kasten.
- Links van de deel de linker zijbeuk (7) met een grupstal onder de hilde. Achter de opkamer is in deze zijbeuk een ruimte uitgebouwd met toegang tot de opkamer.
- Rechts van de deel de rechter zijbeuk (8) met een grupstal onder de hilde. Rechtsachter is ter plaatse van de rechter zijbeuk een afgesloten stalruimte ingebouwd die in verbinding staat met de naast de boerderij gelegen moderne ligboxenstal.

De achtergevel is boven een gepleisterde plint in kruisverband opgetrokken, uitgevoerd met vlechtingen en bevat centraal de gemoderniseerde baander in de vorm van een brede, hoge houten schuifdeur. De baander wordt geflankeerd door houten vensters (waarvan het rechter venster is dichtgezet) en twee houten staldeuren. Geheel rechts is in de gevel een rond venster opgenomen. Aan deze zijde is tevens een transportschuif aangesloten op een mestluik voor de afvoer van stalmest.

De linker zijgevel is boven een gepleisterde plint opgetrokken in kruisverband en bevat acht liggende stalvensters en twee houten (mest- en stal)deuren.

De rechter zijgevel is opgetrokken in halfsteens verband en bevat één liggend stalvenster en twee houten mestdeuren.

Afbeelding 1 van 7

Achtergevel van het bedrijfsgedeelte van de boerderij.

Afbeelding 2 van 7

Overzicht van de linker zijgevel van het bedrijfsgedeelte.

Afbeelding 3 van 7

Overzicht van de rechter zijgevel van de boerderij, met rechts het tussenlid van de moderne veestalling en links de aangebouwde kwartronde uitbouw/karnmolen.

Afbeelding 4 van 7

Overzicht van het interieur van het bedrijfsgedeelte richting de achtergevel, met in de middenbeuk de deel en stalling in de zijbeuken aan weerszijden.

Afbeelding 5 van 7

Interieur van het bedrijfsgedeelte richting het woongedeelte.

Afbeelding 6 van 7

Het voorste deel van het bedrijfsgedeelte richting het woongedeelte.

Afbeelding 7 van 7

Achter de opkamer is een open ruimte gesitueerd met links een deur naar de heerd (en voorheen de gang) en rechts de toegang tot de opkamer.

kwartronde uitbouw / karmolen

In de oksel van de rechter zijkamer en rechter zijbeuk is tegen de boerderij een met riet gedekte, kwartronde uitbouw geplaatst waarin oorspronkelijk een karmolen stond (5). Op de nok staat een gemetselde schoorsteen. In de huidige situatie bevindt zich hier een dagelijkse keuken annex spoelkeuken (geut) met toegang naar de rechter zijkamer(s). In de uitbouw is tevens de keldertrap gesitueerd naar de kelder onder de rechter zijkamer.

De kwartronde gevel is boven een gepleisterde plint opgetrokken in schoon metselwerk in kruisverband. De gevel is ingedeeld met rechts een staand venster onder een rollaag en links een houten deur met een zijlicht, bestaande uit twee gekoppelde draairamen, dat deels afgesloten kan worden met een houten luik.

Afbeelding 1 van 4

Exterieur van de kwartronde uitbouw / karmolen tegen de rechter zijgevel.

Afbeelding 2 van 4

Interieur van de voormalige karmolen vanuit het bedrijfsgedeelte.

Afbeelding 3 van 4

Overzicht van de geut in de voormalige karmolen met toegangen naar de rechter zijkamer(s).

Afbeelding 4 van 4

Interieur van de geut in de voormalige karmolen richting het bedrijfsgedeelte.

Tijdlijn

Historische context

Het boerenerf Esterholt wordt al in 1421 genoemd in de administratie van de Marke Harfsen. In het huidige gebouw zijn echter geen bovengrondse sporen van een middeleeuwse boerderij waargenomen. Het is zelfs onbekend of deze op dezelfde plek was opgetrokken, of elders op het erf heeft gestaan. De pachtboerderij is vanaf het begin van de 19e eeuw onderdeel van landgoed 't Joppe. *(lees verder...)*

ontstaan van het landschap

De vorming van het landschap rond Joppe hangt sterk samen met het ontstaan en de ontwikkeling van het IJsseldal. Gedurende het Saalien, de voorlaatste ijstijd (238.000 tot 126.000 jaar geleden), sleet een enorme ijsmassa in de bodem een diepte laagte uit, daarbij zand en kleilagen voor zich uit duwend. Het water van de Rijn vulde dit dal en zorgde voor de vorming van het oude rivierenlandschap. In de vroege middeleeuwen ontstond de IJssel als nieuwe noordwaarts stromende Rijntak. De IJssel had tot de bedijking in de Middeleeuwen een sterk meanderend verloop, waardoor het IJsseldal verschillende oude stroomgeulen en afgesneden armen kent. Direct langs de rivier vormden zich zogenaamde stroomruggen of oeverwallen, langgerekte zones waar de IJssel voor de bedijking zand en klei afzette. Vanuit de riviervlakten werden over lange perioden grote hoeveelheden rivierzand door de wind landinwaarts verplaatst en als een deken over het oude rivierenlandschap neergelegd. Dit leidde tot een reliëfrijk landschap van rivierduinen, ook wel aangeduid als dekzandruggen. De hoger gelegen gronden waren zeer geschikt voor bewoning en akkerbouw. Hier vormden zich dan ook uitgestrekte akkergebieden, de enken.^[1]

historische bronnen

Rond de enken waren van oudsher de meeste boerderijen gegroepeerd. De regulering van het beheer en gebruik van de gemeenschappelijke ongecultiveerde ('woeste') gronden in een bepaald gebied vond vanaf 13e eeuw plaats binnen de Marke, een collectief van de grotere boeren. Boeren lieten hun vee niet alleen op privégrond grazen, maar ook op deze woeste gronden. Op deze wijze konden zij meer vee houden en zo voldoende mest produceren voor de akkers. De vroegste historische gegevens die betrekking hebben op het erf van de onderzochte boerderij zijn afkomstig uit de administratie van de Marke Harfsen. Uit de bronnen blijkt dat op het huidige erf al in de 15e eeuw een boerderij moet hebben gestaan. Erve 'Esterholt' was in 1421 één van de 32 'gewaarden of geërfdén' met een aandeel en stem in de Marke. Het erf telde destijds mee voor een halve ware of waardeel en behoorde blijkbaar aanvankelijk niet tot de 'volle erven' van zelfstandige boeren. In het huidige gebouw zijn geen bovengrondse sporen van een middeleeuwse boerderij waargenomen. Het is zelfs onbekend of deze op dezelfde plek was opgetrokken, of elders op het erf heeft gestaan. In het archief van het Vrouwenconvent Adamanshuis te Zutphen is een eigendomsbewijs van 27 november 1437 bewaard gebleven van de pachtboerderij: "Andries Iseren Alphertszoon, schout binnen en buiten Zutphen, oorkondt dat Gherit Onbescheiden en zijn vrouw Henric aan Henric Bungener dat Esterholt, gelegen in het kerspel Almen, buurschap Herfsen (Harfsen), met een halve waar in de Herfsense mark hebben verkocht".^[2] De boerderij zal later pas aangekocht zijn door het vrouwenconvent. In 1752 wordt de Heer van Eys namens Gedeputeerden vermeld als eigenaar. Vanaf 1770 woonde op de boerderij Willem Esterholt met zijn vrouw. Zij kregen samen acht kinderen.

Footnotes

1. [^] L.J. Keunen, C.J. Frank, L. Alflen en S. van der Veen, ‘... over de toppen der heuvels, langs den zoom van het bosch, door diepe holle wegen...’. Een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Lochem, RAAP rapport 3307, 15-10-2018.
2. [^] Erfgoedcentrum Zutphen, 0209 Vrouwenconvent Adamanshuis, inv.nr. 20, charternummer 463, registnummer 23.

Charter uit 1437 waarop de eigendomsoverdracht van boerderij 't Esterholt is vastgelegd: 'Andries Iseren Alphertszoon, schout binnen en buiten Zutphen, oorkondt dat Gherit Onbescheiden en zijn vrouw Henric aan Henric Bungener dat Esterholt, gelegen in het kerspel Almen, buurschap Herfsen (Harfsen), met een halve waar in de Herfsense mark hebben verkocht'. (Erfgoedcentrum Zutphen, 0209, inv.nr. 20)

pachtboerderij landgoed 't Joppe

Waarschijnlijk is boerderij 't Esterholt pas in het begin van de 19e eeuw onderdeel geworden van het nabijgelegen landgoed 't Joppe. In 1832 staat in de kadastrale administratie nog de weduwe van A.H. Hendrik van Markel Brouwer als eigenaar vermeld. Van Markel Brouwer zelf was overleden in 1826, waarna zijn weduwe Sophia Adriana Everdina van Heeckeren het landgoed 't Joppe verkocht aan speculant Lukas Binkhorst. In 1827 verkocht deze het landgoed door aan Antonie Brants, die ook eigenaar van boerderij 't Esterholt zou worden. Wanneer Brants in 1862 overlijdt wordt het landgoed inclusief alle bijbehorende eigendommen bij veiling op 22 juli 1863 verkocht. In de veilingcatalogus wordt het 'boerenerve Esterholt omschreven als '(...) huis en erf, schoppe, twee zaadbergen, bakoven en pomp, voorts hof-, bouw- en weideland, boschgrond en heide'.^[1] Koper van het landgoed werd Frans Ernst Alexander baron van Hövell van Westervlier en Weezeveld. Ook van de pachtboeren op 't Esterholt zelf zijn vanaf de 19e eeuw de namen bekend. In 1819 werkt en woont H.J. Schooneveld met zijn gezin op de boerderij. Hij wordt als hoofdbewoner opgevolgd door H.J. Voortman in 1836 en A. Voortman in 1841. Vervolgens zouden tot ver in de 20e eeuw drie generaties Smeenk het boerenbedrijf op 't Esterholt voortzetten. In 1962 neemt H. Schut de boerderij over.^[2]

Dortherdijk

De Dortherdijk stond voorheen bekend als de 'weg van Zutphen naar Bathmen'. Ten zuiden van boerderij 't Esterholt bevond zich al voor 1787 een kruispunt met de 'weg van Deventer naar Almen'. Diagonaal daar doorheen liep de markengrens tussen Eefde en Harfsen. Langs die grens werd vermoedelijk voor 1818 een weg aangelegd. Nadat er tevens een wegenstructuur rond de buitenplaats 't Joppe werd aangelegd, transformeerde het oude kruispunt van wegen tot een lanenster.

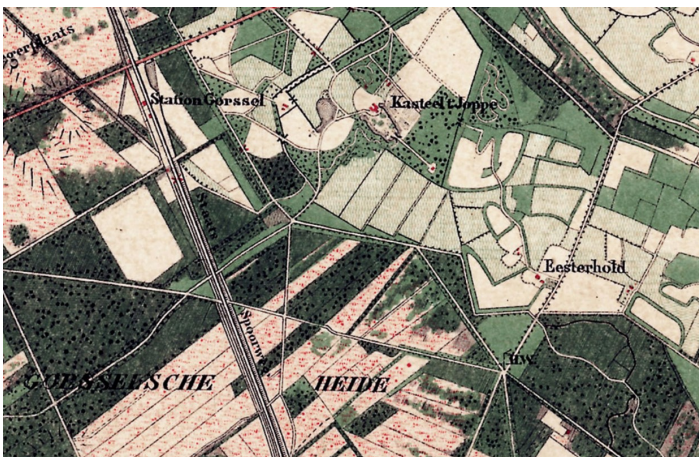
Footnotes

1. [^] *Erfgoedcentrum Zutphen, 718.7 Huizen Gemeente Gorssel: Esterholt, Omschrijving Landgoed het Joppe, veilingakte 1863.*
2. [^] *H. Jansen op de Haar (e.a.), Twee Marken gemerkt, uitgave Plaatselijk Belang Harfsen 1994, p. 86.*

Afbeelding 1 van 2

Uitsnede uit het kadastraal minuutplan van 1832 van Almen (A blad 1) met blauw omkaderd het erf van boerderij 't Esterholt aan de weg van Zutphen naar Bathmen. Later zou deze weg omgedoopt worden tot Dortherdijk. (RCE beeldbank)

Afbeelding 2 van 2

Topografische kaart van de omgeving van landgoed 't Joppe uit ca. 1870. Ten noorden van de stervormige zessprong ligt boerderij 't Esterholt. (www.topotijdreis.nl)

Bouwtraditie en boerenbedrijfsvoering

De nadruk in het boerenbedrijf ligt tot halverwege de 19e eeuw vooral op het gemengd bedrijf, in de loop der tijd verschuift het accent steeds meer richting de veeteelt. Traditioneel waren alle boerderijen in Oost-Nederland en het aangrenzende Duitse grondgebied van het hallehuistype. De hoofddraagconstructie van alle boerderijen en schuren is hierbij opgebouwd met ankerbalkgebinten. *(lees verder...)*

agrarische bedrijfsvoering

De ruimtelijke ontwikkeling van boerderijen in het oosten van het land kan niet los gezien worden van de boeren-bedrijfsvoering in relatie tot het gebruik van het omliggende cultuurlandschap. Akkerbouw en veeteelt waren van oudsher de belangrijkste bronnen van bestaan. De nadruk in het boerenbedrijf lag tot halverwege de 19e eeuw vooral op het gemengd bedrijf, in de loop der tijd verschoof het accent steeds meer richting de veeteelt. Akkerbouw vond plaats op de hogere gronden, de broeklanden waren in gebruik als weide- en hooiland. Vanaf de 19e eeuw groeide het belang van tuinbouw en de fruitteelt.

Traditioneel voeren de boerenbedrijven een gemengd bedrijf, waarbij de nadruk lag op akkerbouw. In de vroege middeleeuwen ontstond een heidegericht landbouwsysteem, dat gekenmerkt werd door een intensiever gebruik van de heidevelden en het ontstaan van open akkercomplexen.

De eerste akkercomplexen kenden een weide-braaksysteem, waarbij op delen van de akkers afwisselend ook vee werd geweid. Tot ver in de 18e eeuw was de veehouderij zwak ontwikkeld en diende deze hoofdzakelijk voor de productie van stalmeest. Verse melk werd alleen voor eigen gebruik geproduceerd en van de overige melkproducten was alleen boter voor langere tijd houdbaar. Om de grond niet uit te putten maakten boeren gebruik van plaggenbemesting. De mest werd in potstallen verzameld, waar zich in de loop van het jaar een dikke laag mest opbouwde die gemengd werd met heide- of bosstrooisel. De boeren verspreidden het compostmengsel over het bouwland dat hierdoor in de loop der jaren steeds hoger kwam te liggen. Vanuit de nederzettingen groeide het akkerareaal aaneen tot een gezamenlijk akkerlandcomplex: een enk. Op de akkers verbouwden de boeren hoofdzakelijk rogge, afgewisseld met haver, gerst en boekweit. Het heidegericht potstalsysteem kon eeuwenlang standhouden, de omvang van de bedrijfsvoering was daarbij afhankelijk van de hoeveelheid mest die beschikbaar was.

Tot ver in de 19e eeuw waren de meeste landbouwbedrijven kleinschalig en voor het grootste deel zelfvoorzienend. Dit betekende dat er weinig ruimte was voor specialisatie. Deze behoudende en traditionele aanpak wordt in beschrijvingen vaak gekarakteriseerd als een achterlijke en onrendabele wijze van exploitatie. Rationeel gezien, gaven de boeren op een weldoordachte en op duurzaamheid gerichte wijze vorm aan hun bestaan. Hun handelen was primair gericht op continuïteit en bestaanszekerheid en zeker niet op winstmaximalisatie.

Afbeelding 1 van 3

Boerderij in de buurtschap 't Loo in de gemeente Gorsel (Eekweg 4) met vrijstaande ronde karnmolen. (Jans, Van Prooije, Scholtz, Beck en Hartgers 1983, 14.)

Afbeelding 2 van 3

Foto van een traditioneel boerenerf met de bakstenen achtergevel van een boerderij waarin een ankerbalkgebint is opgenomen.

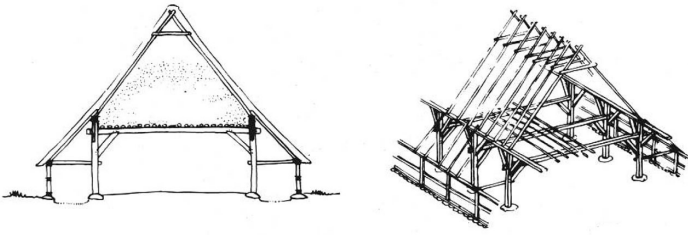
Afbeelding 3 van 3

Interieur van het woongedeelte met bedstede en open vuur van het los hoes 'de Stroet' uit Harreveld. Deze boerderij is later overgebracht naar het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. (Jans, Van Prooije, Scholtz, Beck en Hartgers 1983, 19.)

bouwtraditie van het hallehuis

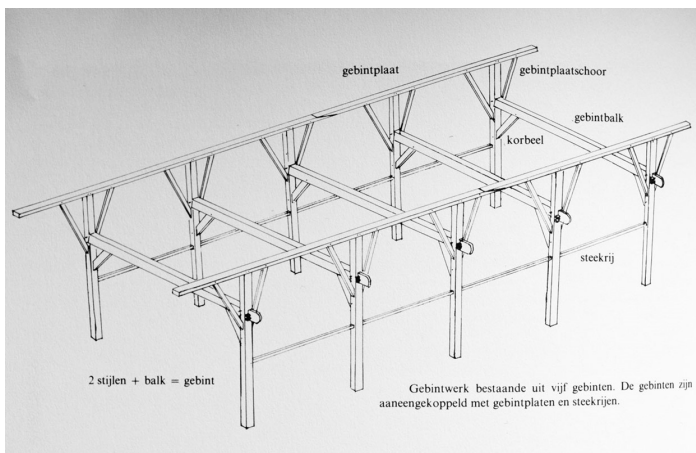
Traditioneel waren alle boerderijen in Oost-Nederland en het aangrenzende Duitse grondgebied van het hallehuistype en dus driebeukig. Deze boerderijvorm combineert woon-, stal- en tasruimte onder één dak en was zeer geschikt voor het gemengd bedrijf. De dragende constructie van alle boerderijen en schuren was opgebouwd met ankerbalkgebinten. Voorbeelden van dit constructieprincipe kennen we al uit de late 15e eeuw. Ankerbalkgebinten bestaan uit twee stijlen waartussen op ongeveer driekwart van de hoogte een balk, de 'ankerbalk' was bevestigd. De verschillende gebinten waren in de lengterichting van de boerderij met platen aan elkaar verbonden. Alle hoeken tussen stijlen, balken en platen waren verstevigd met respectievelijk korbelen en windschoren. De dragende constructie met ankerbalkgebinten maakte een efficiënt gebruik van de ruimte mogelijk en verdeelde de boerderij in een brede, hoge middenbeuk en lage zijbeuken aan weerszijden. Deze bouwwijze, die aan het eind van de middeleeuwen algemeen gangbaar werd, zou tot aan de Tweede Wereldoorlog in gebruik blijven. Toen werd het maken van de bewerkelijke pen- en gatverbindingen te duur door de sterk gestegen arbeidskosten.

Onder *downloads* wordt een uitgebreider overzicht gegeven van de samenhang tussen bouwtraditie, bedrijfsvoering, dateringscriteria en de ruimtelijke ontwikkeling van de boerderijbouw in Oost-Nederland.

Afbeelding 1 van 4

Dwarsdoorsnede en perspectieftekening van de constructie van een driebeukig hallehuis. (Bloemink en Boer 2004, p. 3.)

Afbeelding 2 van 4

Schematische weergave van een gebintwerk van een hallehuis (Jans, Van Prooije, Scholtz, Beck en Hartgers 1983, 54.)

Afbeelding 3 van 4

Foto van de voorgevel van boerderij Berghoef uit Dichteren, gemeente Doetinchem. De voorgevel is nog uitgevoerd als vakwerkgevel waarin het eerste gebint is opgenomen.

Afbeelding 4 van 4

Boerderij te Zieuwent met een zogenaamde 'onderschoer' aan de achterzijde. Hierbij springt het middelste deel van de achtergevel in en zijn de deeldeuren naar binnen verplaatst tot ruim onder de rieten kap. Op deze wijze ontstaat buiten de baander een overdekte buitenruimte. (Jans, Van Prooije, Scholtz, Beck en Hartgers 1983, 72.)

1600-1800 Nieuwbouw van boerderij 't Esterholt

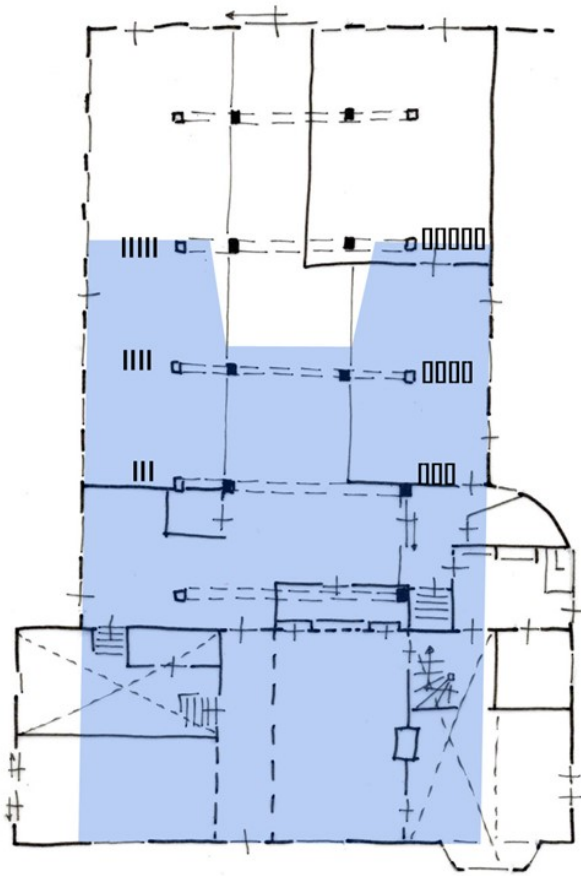
Het restant van de primaire hoofdconstructie in het bedrijfsgedeelte van de boerderij is in één bouwfase tot stand gekomen en dateert in hoofdopzet waarschijnlijk uit de 17e- of 18e eeuw. De boerderij had oorspronkelijk een rechthoekige plattegrond en was ter plaatse van het woongedeelte aan de voorzijde nog niet aan weerszijden uitgebouwd. Het bedrijfsgedeelte aan de achterzijde was destijds nog ondieper en voorzien van zogenaamde onderschoer. In deze omvang is de boerderij 'Eesterhold' weergegeven op het kadastraal minuutplan van 1832. *(lees verder...)*

gebintconstructie en kap

Het rieten dak van de oorspronkelijke boerderij werd door rechthoekige eiken daksporen gedragen. In de huidige situatie is in het bedrijfsgedeelte een substantieel deel van deze daksporen nog aanwezig, deze zijn onderling verbonden met eiken haanhouten. Op één sporenpaar met haanhout is het telmerk VIII waargenomen. De sporenkap wordt ondersteund door platen die oorspronkelijk verbonden waren met vijf eiken ankerbalkgebinten. De stabiliteit in de langsrichting werd geborgd door de windschoren die in de gebintstijlen en gebintplaten gepend zijn. Van de gebintconstructie uit de bouwtijd zijn de achterste vier gebinten in verbouwde vorm bewaard gebleven. Het eerste gebint stond halverwege het woongedeelte en is later verdwenen bij de vernieuwing van dit bouwdeel omstreeks 1882. De gebinten zijn van voor naar achteren genummerd met gehakte telmerken, waargenomen op gebint III, IIII en IIIII. De windschoren zijn met de gebinten meegenummerd. Gebint IIIII was eigenlijk geen gebint als zodanig. De stijlen waren opgenomen in de achtergevel en pas na het dichtzetten van de onderschoer en het verlengen van het bedrijfsgedeelte omstreeks 1882 zijn hier een dekbalk en korbelen toegevoegd. Op twee gebintstijlen na zijn verder alle gebintstijlen in de tweede helft van de 20e eeuw afgezaagd.

Waarschijnlijk hebben de afgezaagde gebintplaten oorspronkelijk doorgelopen tot aan de voorgevel. Bij de meeste historische boerderijen was in dat geval het eerste gebint opgenomen in een houten vakwerkgevel. Bij de onderzochte boerderij kan dat niet het geval geweest zijn, omdat het eerste genummerde gebint vrij in de ruimte van de heerd moet hebben gestaan. Het is denkbaar dat bij de bouw van de boerderij in de 17e- of 18e eeuw de voorgevel gedeeltelijk al in baksteen was uitgevoerd en ter plaatse de gebintplaten ondersteunde. Mogelijk waren de overige gevels nog grotendeels in vakwerk uitgevoerd. De verstening van de gevels van boerderijen kwam in het rivierengebied naar verhouding al vroeg op gang vanwege de nabijheid van steenbakkerijen en goede transportverbindingen over water. Het woongedeelte of soms zelfs alleen een gedeelte daarvan werd meestal als eerste voorzien van bakstenen gevels.

Afbeelding 1 van 8

Weergave van de contour van 't Esterholt in 1832 binnen de huidige plattegrond van de boerderij. Op voormalig gebint III, IIII en IIIII zijn opeenvolgende telmerken aangetroffen. Van gebint IIIII waren de stijlen opgenomen in de achtergevel.

Afbeelding 2 van 8

Als referentie een foto van boerderij De Olthof in Deventer met plattegrond. Bij deze boerderij is sprake van een achtergevel op volledige hoogte met terugliggende baander (onderschoer). Bij 't Esterholt in Joppe waren in de achtergevel de gebintstijlen van het laatste 'gebint' opgenomen. Wellicht was de achtergevel oorspronkelijk in vakwerk uitgevoerd. (W. Bloemink, P. Boer en A. Haartsen, Epse Noord gemeente Deventer: bouwhistorische verkenning boerderijen tweede fase, Lantschap Holten, april 2001.)

Afbeelding 3 van 8

Overzicht van de deel richting de achtergevel, met aan beide uiteinden links en rechts de oorspronkelijke (afgezaagde) gebintstijlen.

Afbeelding 4 van 8

Overzicht van de eiken sporenkap in de richting van de brandmuur tussen woon- en bedrijfsdeelte.

Afbeelding 5 van 8

Detail van de verbinding van de gebintplaat met de gebintstijlen en windschoren.

Afbeelding 6 van 8

Op de zolder boven het woongedeelte is te zien dat de (afgezaagde) gebintplaat hier oorspronkelijk doorliep en verbonden was met het oorspronkelijke eerste gebint dat in het woongedeelte stond.

Afbeelding 7 van 8

Detail van gebint IIII in de linker zijbeuk, gefotografeerd vanaf de hilde.

Afbeelding 8 van 8

De gebintconstructie is genummerd met gehakte telmerken. Hier een detail van het telmerk op de stijl van gebint IIII.

indeling

De ankerbalkgebinten stonden zowel in het woon- als in het bedrijfsgedeelte en verdeelden de beschikbare ruimte in een hoge middenbeuk en twee lagere zijbeuken. Deze in de late middeleeuwen ontstane boerderijvorm combineerde woon-, stal- en tasruimte onder één dak en was zeer geschikt voor het gemengd bedrijf. De middenbeuk werd in het bedrijfsgedeelte benut als deel of dorsvloer. Boven de relatief laag liggende ankerbalken was ruimte voor de opslag van hooi of ongedorst graan. Aan weerszijden van de deel stond het vee gestald in potstallen. Op het resterende eiken gebintstijl van gebint III markeren oude verbindingssporen de oorspronkelijke en lagere hoogte van de nu verdwenen steekrijen. Deze droegen de balklagen van de later verhoogde hildenvloeren en steunden de reppels waartussen de koeien aangebonden stonden. Hier konden tevens paardenstallen en eventueel varkenshokken ondergebracht worden. In 1813 telde de veestapel van boerderij 't Esterholt acht runderen, één paard en twintig schapen. Op het erf was in die tijd naast de boerderij dan ook een vrijstaande schuur en een schaapskooi aanwezig.

Hoewel het woongedeelte tegen het einde van de 19e eeuw volledig is vernieuwd, kan globaal een beeld geschetst worden van de oorspronkelijke indeling. Ook in het woongedeelte zorgde de toepassing van de ankerbalkgebinten voor een indeling in drie beuken. De middenbeuk bevatte de 'heerd', de voornaamste centrale woonruimte, waar aanvankelijk het enige haardvuur brandde en daarom geleefd, gekookt en gegeten werd en huishoudelijke werkzaamheden verricht werden. Oorspronkelijk zal de boerderij geen gang gehad hebben en gaf de voordeur direct toegang tot de heerd. Op deze multifunctionele woonruimte kwamen vaak ook één of meerdere bedsteden uit. Beide zijkamers konden gebruikt worden als slaappleats, bergruimte of spoel- en/of wasruimte. De zolder boven het woongedeelte diende voornamelijk als opslagplaats voor het gedorst graan.

Afbeelding 1 van 4

In de bewaard gebleven gebintstijl van gebint III is aan de hand van het verbindingsspoor binnen het blauwe kader de oorspronkelijke hoogte te herkennen van de voormalige steekrij.

Afbeelding 2 van 4

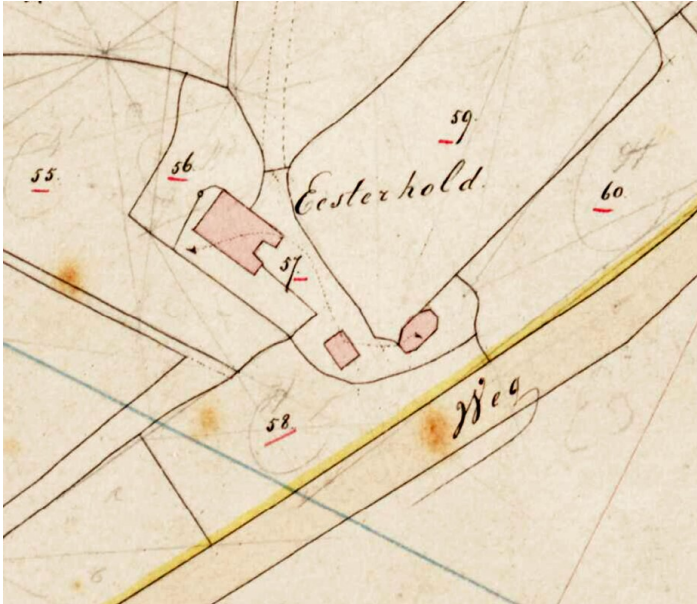
Foto van het bedrijfsgedeelte van een herbouwde en gereconstrueerde boerderij uit Beltrum uit ca. 1750 in het Nederlands Openluchtmuseum. Er is sprake van een open structuur, met een slechts deels versteend scheidingwandje tussen woon- en bedrijfsgedeelte. (Foto: Peter Boer).

Afbeelding 3 van 4

Foto van het woongedeelte van de herbouwde boerderij uit ca. 1750 in het Nederlands Openluchtmuseum. De gebintenstructuur loopt door tot in de heerd, in de zijbeuk en achterwand zijn bedsteden opgenomen. (Foto: Peter Boer)

Afbeelding 4 van 4

Weergave van boerderij 't Esterholt op de kadastrale minuutkaart van 1832. De boerderij was voorzien van een onderschoer aan de achterzijde, op het erf stonden een vrijstaande schuur en een schaapskooi. (RCE beeldbank)

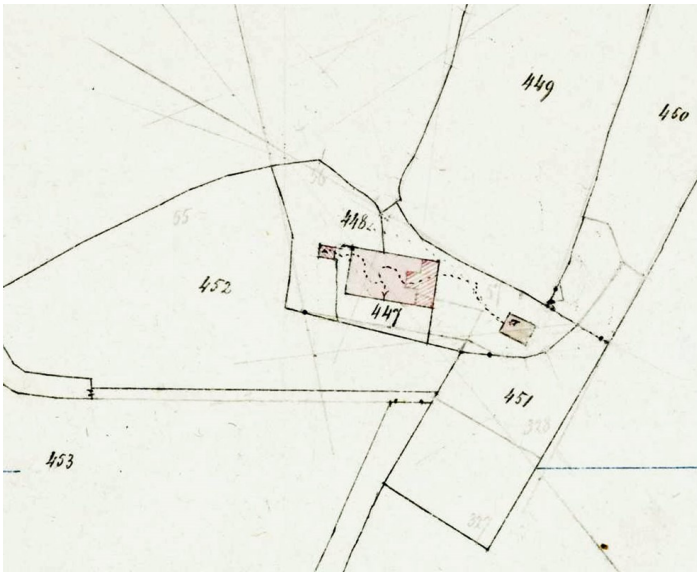

1865 Verlenging bedrijfsgedeelte

Omstreeks 1865 wordt het bedrijfsgedeelte een stuk naar achteren verlengd, waarbij noodzakelijkerwijs ook de achtergevel van de boerderij vernieuwd moest worden. Ter ondersteuning van het verlengde dak plaatst men aan de achterzijde één extra gebint. *(lees verder...)*

uitbreiding van het bedrijfsgedeelte

Omstreeks 1865 is door het Kadaster de nieuwe bebouwingscontour van boerderij 't Esterholt ingemeten en vervolgens vastgelegd op een kadastrale hulpk kaart. Hieruit valt op te maken dat het bedrijfsgedeelte van de boerderij een stukje naar achteren werd uitgebreid, waarbij de voormalige onderschoer werd dichtgezet. In deze periode kwam de huidige achtergevel tot stand. Deze werd uitgevoerd met vlechtingen en opgetrokken in schoon metselwerk in kruisverband. De achtergevel was oorspronkelijk ingedeeld met centraal de baander onder een brede segmentboog en aan weerszijden stalvensters en -deuren. Op zolderniveau was oorspronkelijk een luikopening aanwezig, deze is later dichtgezet. Aan de achterzijde kwam in het bedrijfsgedeelte één extra eiken gebint te staan (zonder telmerk) ter ondersteuning van de verlengde sporenkap.

Afbeelding 1 van 5

Kadastrale hulppkaart, ondertekend in 1865, met daarop de gewijzigde contour van de boerderij. Aan de achterzijde is rood gearceerd (gestreept) de verlenging weergegeven. De schaapskooi is inmiddels van het erf verdwenen. (Kadastrale archiefviewer)

Afbeelding 2 van 5

Bij de verlenging van de boerderij omstreeks 1865 kwam de huidige achtergevel tot stand. De invulling van de deur- en vensteropeningen is later gemoderniseerd.

Afbeelding 3 van 5

Aan de binnenzijde van de achtergevel zijn in de stijlen nog de duimen zichtbaar van de oorspronkelijke baander uit 1865.

Afbeelding 4 van 5

Met de verlenging werd ook de gebintenstructuur uitgebreid met één extra (eiken) gebint, hier gefotografeerd boven de linker zijbeuk.

Afbeelding 5 van 5

Op zolderniveau tekent zich aan de binnenzijde van de achtergevel een dichtgezet zolderluik af (in blauw kader).

1882 Vernieuwing woongedeelte en bouw karnmolen

Kort voor 1882 is het woongedeelte volledig vernieuwd en aan weerszijden uitgebreid, waarmee de boerderij haar huidige T-vormige plattegrond kreeg. Het woongedeelte werd rondom voorzien van nieuwe gevels en achter de nieuwe rechter zijkamer kwam tegelijkertijd een uitgebouwde, kwartronde kamer met karnmolen te staan. *(lees verder...)*

vernieuwing woongedeelte

Blijkens een kadastrale hulpkaart werd omstreeks 1882 het woongedeelte van de boerderij volledig vernieuwd. Haaks op de nok van het bestaande zadeldak bouwde men een nieuw breder woongedeelte dat aan beide zijanten uitstak voorbij de zijgevels van het bedrijfs gedeelte. Op deze wijze ontstond een boerderij met een T-vormige plattegrond. De bakstenen gevels van de nieuwbouw werden opgetrokken in kruisverband en voorzien van schuifvensters met een roedenverdeling, waarmee in grote lijnen de huidige indeling van de voorgevel en linker zijgevel tot stand is gekomen. Op zolderniveau waren waarschijnlijk één of meerdere luikopeningen in de gevel opgenomen. Later zijn drie zoldervensters geplaatst. De indeling van de rechter zijgevel is in 1934 volledig gewijzigd.

hoofddraagconstructie

Het dwarsgeplaatste rieten dak van het vernieuwde woongedeelte wordt gedragen door rondhouten daksporen die oorspronkelijk ondersteund werden door drie houten kapgebinten. Het rechter kapgebint is in 1934 verwijderd om plaats te maken voor een overloop met zolderkamer. Voor die tijd was de open zolderruimte toegankelijk via een losse ladder op de deel die naar een deuropening in de brandmuur tussen woon- en bedrijfs gedeelte leidde. De kapgebinten zijn aan de achterzijde ingemetseld in deze muur en staan aan de voorzijde op sloffen die rusten op de enkelvoudige, naaldhouten zolderbalklaag. Deze balklaag is ter plaatse van de heerd voorzien van een kwartronde profilering.

Afbeelding 1 van 6

Voorgevel van het omstreeks 1882 vernieuwde woongedeelte van de boerderij.

Afbeelding 2 van 6

De indeling van de linker zijgevel dateert behoudens de grote schuifdeuren nog uit de late 19e eeuw. Aan de linkerkant is de indeling van de kelder met opkamer goed te herkennen aan het kelderlicht en het bovengelegen kleine venster.

Afbeelding 3 van 6

Om de hoek van de linker zijgevel van het woongedeelte is een tweede kelderlicht aangebracht.

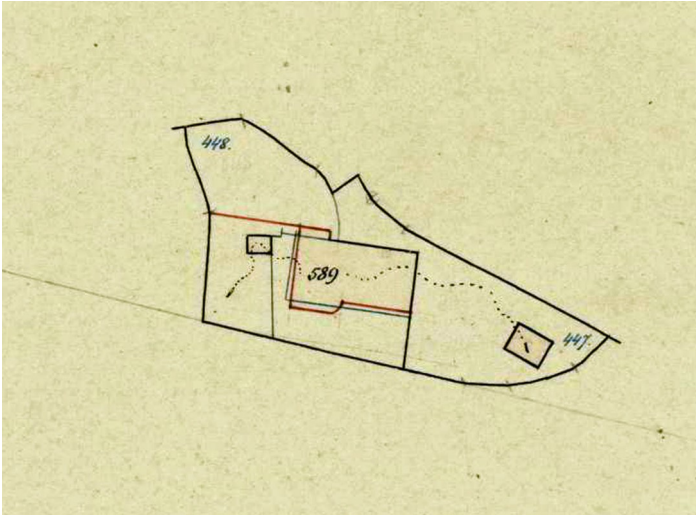
Afbeelding 4 van 6

Overzicht van de kapconstructie boven het woongedeelte uit ca. 1882.

Afbeelding 5 van 6

De zolder boven het woongedeelte was oorspronkelijk niet via een vaste trap toegankelijk. Op de deel stond een losse ladder die naar een deuropening in de scheidingsmuur tussen woon- en bedrijfs gedeelte leidde. Deze deuropening is later dichtgezet, maar nog altijd als zodanig herkenbaar (binnen blauw kader).

Afbeelding 6 van 6

Kadastrale hulpkaart, ondertekend in 1882, met daarop de nieuwe bebouwingscontour van de boerderij na de vernieuwing van het woongedeelte en de bouw van de karmolen. (Kadastrale archiefviewer)

indeling en interieur

Het nieuwe woongedeelte kreeg een traditionele indeling met centraal de heerd (nog zonder naastgelegen gang) en aan weerszijden ruime zijkamers. Achter de linker zijkamer was een kelder gesitueerd met daarboven een opkamer. In de huidige situatie is de opkamer alleen toegankelijk vanaf het bedrijfs gedeelte, mogelijk was deze oorspronkelijk vanuit de heerd ontsloten. In de heerd gaven voorheen deuren in de achterwand toegang tot een ruime, op de deel uitgebouwde bedstede met diepe kasten aan weerszijden. Deze indeling is in de huidige situatie ruimtelijk nog herkenbaar. In de muur op de deel is nog een klein raampje opgenomen waar de boer vanuit de bedstede zicht had op het bedrijfs gedeelte en zo een oogje in het zeil kon houden. Behoudens deze voormalige bedstede is ook op de opkamer tot op heden een bedstede aanwezig.

Van de oorspronkelijke interieurafwerking resteert vrijwel niets. De heerd en rechter zijkamer waren verwarmbaar via stookplaatsen die tegen de gemeenschappelijke scheidingsmuur stonden. De schouwen zijn in 1934 gemoderniseerd. Ook de linker zijkamer was oorspronkelijk voorzien van een stookplaats tegen de (verdwenen) scheidingswand met de heerd. De schouw, het rookkanaal en de bijbehorende schoorsteen zijn verdwenen, op zolder resteert enkel nog het houten frame van het rookkanaal.

De gepleisterde wanden van de voormalige linker zijkamer zijn in de huidige situatie groen geschilderd en voorzien van een geschilderde lambrisering met daarboven sjabloonschilderwerk in de vorm van gestileerde bloemen. Deze wandafwerking is mogelijk nog oorspronkelijk (uit ca. 1882), maar zou heel goed ook wat later aangebracht kunnen zijn. Het schilderen met behulp van sjablonen was namelijk vanaf het eind van de 19e eeuw tot in de vroege 20e eeuw een veelgebruikte techniek.

Afbeelding 1 van 6

Huidig interieur van de heerd van het woongedeelte. De linker deur geeft toegang tot de kelder onder de opkamer. In de achterwand gaven oorspronkelijk dubbele deuren toegang tot een op de deel uitgebouwde bedstede, met aan weerszijden twee deuren van diepe kasten. Deze indeling is nog altijd herkenbaar.

Afbeelding 2 van 6

De linker zijkamer en de heerd waren oorspronkelijk met een binnenmuur van elkaar gescheiden, maar staan nu in open verbinding met elkaar.

Afbeelding 3 van 6

De kelder onder de opkamer is voorzien van een enkelvoudige naaldhouten balklaag. Op de foto is verder de onderzijde van de trap naar de opkamer en een kelderlicht te zien.

Afbeelding 4 van 6

In de opkamer aan de linkerkzijde van het woongedeelte bevindt zich nog een bedstede.

Afbeelding 5 van 6

Overzicht van de op de deel uitgebouwde, voormalige bedstede met kasten achter de heerd. Via het kleine raampje kon de boer 's nachts een oogje in het zeil houden. De kasten aan weerszijden van de bedstede werden op enig moment voorzien van twee houten lichtkokers.

Afbeelding 6 van 6

In de huidige situatie vormen de voormalige kasten en bedstede één open ruimte.

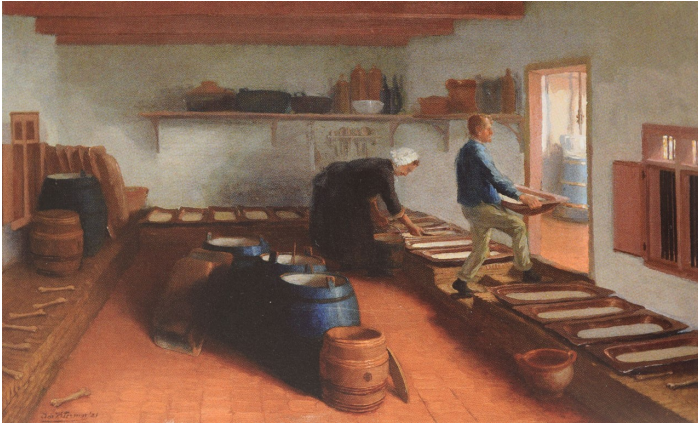
karnmolen en boterbereiding

Boter was eeuwenlang een product van de boerderij, voor eigen gebruik en om te verhandelen. Met het toenemende belang van de melkveehouderij groeide ook het belang van de boterproductie. In de melkveestreken kalfden de koeien in het late voorjaar en na enkele weken werden ze met de hand gemolken. Door de melk in een koele kelder in platte vleuten of aden op te laten romen, kwam het melkvet bovendrijven. De overgebleven ondermelk voerde men aan de kalveren. De zuur geworden room moest regelmatig worden afgeschept en kon in een karn tot klonten boter geschud en geklopt worden. Deze klonten moesten nog nagekneed en gezouten worden, waarna het eindproduct in houten vaten opgeslagen en verhandeld werd. Het karnen zelf was aanvankelijk handwerk, maar op de wat grotere bedrijven maakte de boer ook wel gebruik van een door een hond of klein paard aangedreven tredmolen of karnmolen. De oprichting van zuivelfabrieken maakte rond 1900 geleidelijk een einde aan het karnen op de boerderij.^[1]

Waar de verwerking van melk tot boter van oudsher plaatsvond in het woongedeelte of in de aangrenzende spoelkeuken of geut, werd op wat grotere boerderijen steeds vaker ook gebruik gemaakt van een aparte karnkamer.^[2] Tegelijk met de nieuwbouw van het woongedeelte kreeg boerderij 't Esterholt omstreeks 1882 achter tegen de rechter zijkamer een kwartronde uitbouw waarin een ronde karnmolen of rosmolen werd ondergebracht. Het kwartronde dak van de uitbouw wordt gedragen door een rondhouten sporenkap die aansluit op de hoofdkap van de boerderij. In het vertrek bracht een paard al rondlopend op het karnpad tandraden in werking die via een horizontale as zorgden voor een gemechaniseerde op- en neer gaande beweging, waarmee de stamper in de grote karnton in beweging werd gebracht. De karnton zelf heeft mogelijk in een aangrenzende ruimte in de rechter zijkamer of op de deel gestaan. Om de melk en boter koel te kunnen bewaren was onder de rechter zijkamer een tweede kelder gerealiseerd. Boven de (waarschijnlijk later geplaatste) houten scheidingswand op de grens van de kwartronde uitbouw en de deel hangt aan de gebintstijlen nog de horizontale as van de karnmolen. Het is onduidelijk of onder de huidige vloer in de uitbouw nog een karnpad van klinkers bewaard bleef.

Footnotes

1. [^] M.S.C. Bakker, *Boterbereiding in de late negentiende eeuw, Zutphen 1991, p. 9-11.*
2. [^] E. Koldewey, K. Gaillard, A. Reinstra, W. van Leeuwen, P. van Cruyningen en J. van Zuijlen, *Binnen bij boeren. Wonen en werken in historische boerderijen, Zwolle 2003, p. 21.*

Afbeelding 1 van 8

Schilderij van Ids Wiersma uit ca. 1920 van een melkkelder op een Friese boerderij, waar de oproombakken staan opgesteld. De boerin schept de room van de melk, terwijl de boer de ondermelk wegdraagt. (Bieleman 2008, p. 300)

Afbeelding 2 van 8

Schilderij van Wiersma uit ca. 1920 van het interieur van het bedrijfsgedeelte van een Friese boerderij waar een rosmolen door een paard wordt aangedreven. (Bieleman 2008, p. 301)

Afbeelding 3 van 8

Schilderij van Wiersma uit ca. 1920 van de karnkamer op een Friese boerderij, waar een boerin bezig is met de boterbereiding. De karn wordt in beweging gebracht door de rosmolen die buiten de kamer is opgesteld. (Bieleman 2008, p. 301)

Afbeelding 4 van 8

Exterieur van de omstreeks 1882 achter het woongedeelte aangebouwde karnmolen. De huidige deur met gekoppeld venster dateert uit 1934.

Afbeelding 5 van 8

Op het metselwerk van de karnmolen zijn in de loop der jaren diverse inscripties ingekrast met hier en daar een jaartal. Het vroegste jaartal is 1903.

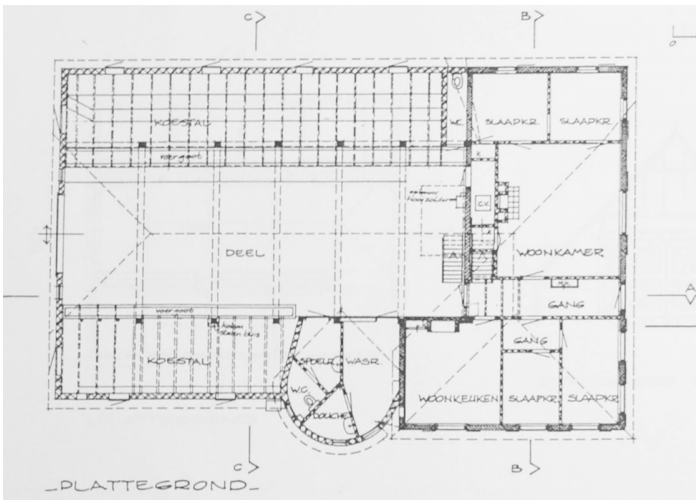
Afbeelding 6 van 8

Boven de toegang van de deel naar de voormalige karmolen hangt nog de horizontale as die in verbinding stond met de rosmolen en de stamper in de karnton aandreef.

Afbeelding 7 van 8

Onder de rechter zijkamer werd nabij de karmolen een tweede kelder aangelegd, voorzien van een houten balklaag, die waarschijnlijk als melk- en boterkelder in gebruik was.

Afbeelding 8 van 8

Opmeting van de SHBO van boerderij 'Groot Brander', Oerdijk 192 in het relatief nabijgelegen Okkenbroek. De plattegrond en bouwgeschiedenis van deze boerderij vertoont grote gelijkenis met die van boerderij 't Esterholt: een in oorsprong oudere boerderij met een omstreeks 1893 achter de keuken aangebouwde, kwartronde karmolen. (Van Olst 2002, p. 39.)

1934 Modernisering woongedeelte

In 1934 vond een verbouwing plaats waarbij de huidige gevelindeling en het huidige interieur van de rechter zijkamer en de achtergelegen keuken tot stand is gekomen. Op de begane grond plaatste men in de rechter zijkamer een vaste trap die naar de nieuwe slaapkamer op zolder leidde. Mogelijk werd in deze periode tevens een gang van de heerd afgescheiden. *(lees verder...)*

verbouwing rechter zijkamer, uitbouw en zolder

Op 30 mei 1934 vraagt boer Teunis Smeenk een vergunning aan voor het verbouwen van de boerderij. Hoewel de bijbehorende bouwtekeningen niet bewaard zijn gebleven, blijkt uit de huidige verschijningsvorm van het exterieur en interieur van met name het rechter deel van het woongedeelte dat deze verbouwing vrij ingrijpend moet zijn geweest. De verbouwing had hoofdzakelijk betrekking op het veranderen van de indeling rechts in het woongedeelte. Hierbij zijn ook de zolderbalklagen aan de rechterzijde vernieuwd.

De rechter zijkamer kreeg een functie als extra zit- of woonkamer, met een nieuwe schouw, een uitgebouwde erker in de voorgevel en met een aparte toegang van buiten in de vorm van dubbele schuifdeuren in de rechter zijgevel. Aan de achterzijde van het vertrek plaatste men een vaste trap die naar de nieuw gerealiseerde slaapkamer op zolder leidde. Om te zorgen voor voldoende daglicht werd de rechter zijgevel van het woongedeelte verhoogd en voorzien van twee stolpvensters. Het dak werd aan deze zijde vervolgens afgewolfd.

Naast de zoldertrap werd op de begane grond in de rechter zijkamer een apart kamertje afgescheiden dat toegankelijk was vanaf de kwartronde uitbouw. De voormalige karnmolen in de uitbouw was inmiddels verdwenen, de vrijgekomen ruimte werd benut voor het realiseren van een dagelijkse keuken / spoelkeuken met nieuwe keukenschouw en aanrecht van terrazzo. Boven de vernieuwde zoldervloer van de uitbouw is een slaapkamer voor de knecht ingetimmerd. Dit zoldervertrek was toegankelijk via de hilde boven de rechter zijbeuk.

Afbeelding 1 van 8

De rechter zijgevel werd in 1934 verhoogd en voorzien van een nieuwe gevelindeling.

Afbeelding 2 van 8

Overzicht van de rechter zijkamer richting de voormalige karnmolen. Rechts de nieuwe schuifdeuren naar buiten, links de schuifdeur naar de zoldertrap.

Afbeelding 3 van 8

Overzicht rechter zijkamer met erker in de richting van de voorgevel.

Afbeelding 4 van 8

De in 1934 geplaatste vaste trap naar de nieuw gerealiseerde slaapkamer op zolder.

Afbeelding 5 van 8

Overzicht van de slaapkamer boven de rechter zijkamer.

Afbeelding 6 van 8

De karnmolen was in 1934 inmiddels buiten gebruik geraakt. In de vrijgekomen ruimte werd een dagelijkse keuken of spoelkeuken ingericht.

Afbeelding 7 van 8

De balklaag van de voormalige karnmolen is in 1934 vernieuwd. Op het zoldertje werd een kamer voor de knecht ingetimmerd, toegankelijk via de hilde in de zijbeuk.

Afbeelding 8 van 8

De achterwand van de rechter zijkamer bevat nog meerdere lagen behang. De oudste laag dateert waarschijnlijk van de vernieuwing van het vertrek in 1934. Specialistisch behangonderzoek zou hierover meer uitsluitsel kunnen geven.

Heerd en gang

Tegelijk met vernieuwing van het rechter deel van het woongedeelte werd in 1934 ook het interieur van de heerd gemoderniseerd met in ieder geval een nieuwe schouw. Mogelijk is ook het huidige zachtboardplafond in 1934 aangebracht. Waarschijnlijk raakte de bedstede achter de heerd in deze periode buiten gebruik als gevolg van de nieuwe slaapkamers op de zolder. De ruimte van de kasten en de bedstede werd samengevoegd tot één werkruimte die met een nieuwe wand van kalkzandsteen van de heerd werd afgescheiden en alleen vanaf de deel toegankelijk was. Hierdoor ontstonden aan de zijde van de heerd drie ondiepe kasten: één brede en twee smalle.

Verder is het goed mogelijk dat pas in 1934 achter de voordeur een gang is gerealiseerd die door middel van een nieuwe (en later weer uitgebroken) gangmuur van de heerd werd afgescheiden. Het lijkt erop alsof het huidige voordeurkozijn in de voorgevel later op deze plek is ingehakt ter vervanging van een oudere deur of een vensteropening. Rechts van het kozijn bevat het metselwerk een reparatie en links sluit het metselwerk in de strekkenlaag met twee koppen aan op het kozijn. Deze beëindiging wijkt af van de uitvoering bij de overige 19e-eeuwse gevelopeningen.

Afbeelding 1 van 2

De voordeur kwam oorspronkelijk uit in de heerd. Later, mogelijk pas in 1934, is achter de deur een gang gerealiseerd. Bij deze ingreep is waarschijnlijk ook het deurkozijn met deur en bovenlicht vernieuwd.

Afbeelding 2 van 2

In de huidige situatie is de gangmuur uitgebroken, deze tekent zich nog wel duidelijk af op de wanden, vloer en balklaag.

bouw veeschuur

Op enig moment is in de eerste helft van de 20e eeuw ten oosten van de boerderij een bestaande schuur op het erf gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Het met gesmoorde Oud-Hollandse pannen gedekte wolfdak van deze schuur wordt gedragen door een eenvoudige, naaldhouten sporenkap. Zeer opmerkelijk is dat de halfsteens gevels volledig zijn opgetrokken in stenen van een fors formaat. Het lijkt erop alsof hiervoor gebakken straatklinkers zijn gebruikt. In deze gevels waren oorspronkelijk houten staldeuren onder gepleisterde lateien en rechthoekige gietijzeren stalvensters opgenomen, met in de kopgevels een zolderluik. Kort na de Tweede Wereldoorlog zijn de gietijzeren vensters aan de noordzijde van de schuur vervangen door stalvensters van schokbeton. Omdat de schuur is ingedeeld met aan weerszijden grupstallen en voergangen, zal de schuur in gebruik zijn geweest als stal voor rundvee. Het is mogelijk dat de schuur oorspronkelijk diende als varkensstal en dat de grupstallen later zijn aangelegd.

Afbeelding 1 van 3

De schuur ten oosten van de boerderij is waarschijnlijk in de eerste helft van de 20e eeuw gebouwd. De schuur is op ongebruikelijke wijze opgetrokken met straatklinkers en was oorspronkelijk rondom voorzien van gietijzeren stalvensters.

Afbeelding 2 van 3

De gietijzeren stalvensters zijn aan de noordzijde van de schuur vervangen door stalvensters van schokbeton.

Afbeelding 3 van 3

Overzicht van het interieur van de schuur in oostelijke richting.

1934-heden Vernieuwing stalinrichting en functieverlies woongedeelte

Na 1934 hebben er nog een paar belangrijke wijzigingen plaatsgevonden die hoofdzakelijk samenhangen met de veranderende bedrijfsvoering op het boerenerf. De stalinrichting wordt gemoderniseerd en omstreeks 1980 is ten zuiden van de boerderij een moderne veestalling gebouwd die via een tussenlid met de boerderij is verbonden. In dezelfde periode komt aan de Dortherdijk op het erf een vrijstaande woning te staan, waarna het woongedeelte van de boerderij haar functie verliest en als berging in gebruik wordt genomen. *(lees verder...)*

vernieuwen zijgevels, achtergevel en stalinrichting boerderij

De huidige zijgevels van het bedrijfs gedeelte van de boerderij zijn waarschijnlijk na 1934, maar vóór 1952 integraal vernieuwd. Een foto van de boerderij uit 1952 vanuit het zuiden toont de reeds vernieuwde rechter zijgevel. Deze is opgetrokken in halfsteens verband, de linker zijgevel is vernieuwd in kruisverband. Tegelijkertijd is het aangrenzende deel van de achtergevel vernieuwd en voorzien van nieuwe staldeuren en een rond venster. Mogelijk zijn in dezelfde periode de bestaande stalvensters in de achtergevel gemoderniseerd en werd de bestaande baander vervangen door een moderne houten schuifdeur.

Het opnieuw optrekken van beide zijgevels van het bedrijfs gedeelte hield direct verband met de modernisering van de stalinrichting van de boerderij. Aan beide zijden werden de huidige grupstallen aangelegd die ten opzichte van de oude kubbingen een stuk verbreed werden. Omdat de oude gebintstijlen vervolgens in de weg stonden zijn deze, op twee stijlen na, allemaal afgezaagd, waarna op de deel nieuwe gebintstijlen zijn geplaatst ter ondersteuning van de ankerbalken. Ook de hilden werden vernieuwd, aan de linkerzijde extra ondersteund door stalen kolommen. Staande voor de achtergevel werd op enig moment rechts een transportschuif geplaatst, waar via een mestluik in de plint de stalrest van de achtergelegen grupstal afgevoerd kon worden. Aan de andere kant is in de achtergevel later een buis ingebroken die verbonden is met een silo die direct achter de achtergevel boven de slieten is geïnstalleerd. Via de buis kon vanuit een wagen graan door middel van perslucht in de kaar worden geblazen, waar het tijdelijk werd opgeslagen. Aan deze zijde is in het bedrijfs gedeelte tevens een aparte ruimte gerealiseerd. Aan de voorzijde van het bedrijfs gedeelte is waarschijnlijk na 1934 een ruimte voor een melktank achter de opkamer afgescheiden met aangrenzend een toilet.

latere veranderingen woongedeelte

In het woongedeelte van de boerderij zijn er geen zichtbare veranderingen van na 1934 en voor 1980 vrij beperkt. In de uitbouw waar voorheen de karnmolen stond is achter de keuken later een spoelruimte met wastafel gerealiseerd.

Omstreeks 1980 verloor het woongedeelte van de boerderij haar functie door de nieuwbouw van een vrijstaande woning op het erf aan de Dortherdijk. Het woongedeelte werd vervolgens als berging in gebruik genomen, waarna in de linker zijgevel grote bedrijfsdeuren werden ingebroken en de gangmuur en scheidingsmuur van de linker zijkamer werden gesloopt. Verder breek- en sloopwerk had betrekking op de vloer in de heerd, het dubbele deurkozijn in de achterwand van de heerd, de schouwen in de heerd en rechter zijkamer en de kast in de slaapkamer op zolder.

Omstreeks 1980 is tevens aan de zuidzijde van de boerderij een moderne veestalling gebouwd die via een aangebouwd tussenlid verbonden is met de afgescheiden ruimte rechts achterin het bedrijfs gedeelte.

Afbeelding 1 van 3

Foto van boerderij 't Esterholt vanuit het zuiden uit 1952. De rechter zijgevel van het bedrijfsgedeelte is reeds vernieuwd. (Jansen op de Haar 1994, p. 86)

Afbeelding 2 van 3

Overzicht van de huidige deel, gefotografeerd vanaf de achtergevel. Links de vrij recent afgescheiden ruimte in de rechter zijbeuk, rechts de omstreeks 1950 aangelegde grupstal met vernieuwde hilde in de linker zijbeuk.

Afbeelding 3 van 3

De omstreeks 1950 vernieuwde linker zijgevel van het bedrijfspgedeelte.

Waardering

samenvatting van de bouwgeschiedenis

De ontstaansgeschiedenis van de boerderij Dortherdijk 2 in Joppe gaat waarschijnlijk terug tot de 17e- of 18e- eeuw. Voor 1800 stond hier reeds een boerderij op een rechthoekige plattegrond met onderschoer, waarvan in het huidige gebouw delen van de eiken gebintenstructuur en sporenkap bewaard zijn gebleven.

Omstreeks 1865 werd het bedrijfsgedeelte van de boerderij verlengd en kwam de huidige achtergevel tot stand. De onderschoer verdween en ter ondersteuning van het verlengde dak plaatste men aan de achterzijde één extra gebint.

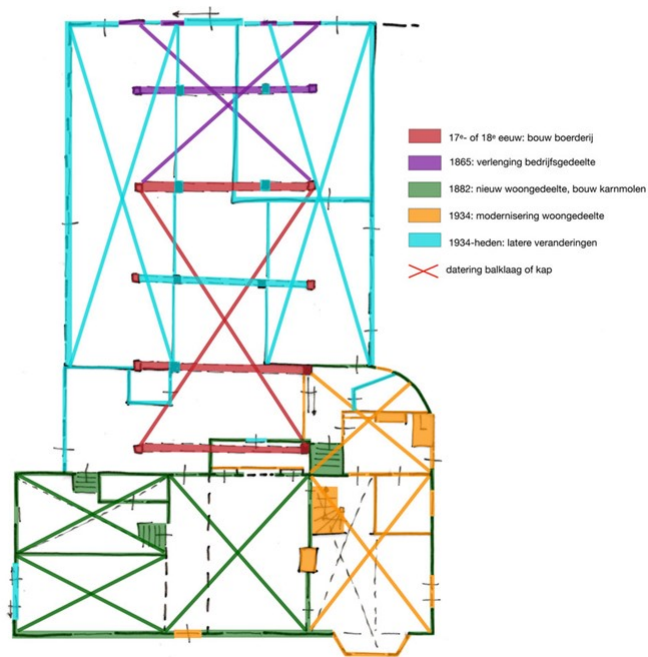
Kort voor 1882 is het woongedeelte aan de voorzijde volledig vernieuwd, waardoor de boerderij haar huidige T-vormige plattegrond kreeg. Het voormalige eerste gebint in het woongedeelte werd verwijderd en de beschikbare ruimte werd ingedeeld in een centraal woonvertrek (de heerd), een linker- en rechter zijkamer en een kelder met opkamer aan de linkerkant. Vanuit de heerd waren een ruimte bedstede met kasten aan weerszijden toegankelijk die op de deel waren uitgebouwd. Tegelijkertijd met de vernieuwing van het woongedeelte kwam omstreeks 1882 tegen de nieuwe rechter zijkamer een kwartronde uitbouw te staan waarin een karnmolen was ondergebracht. Om de melk en boter koel te kunnen bewaren was onder de rechter zijkamer een tweede kelder gerealiseerd.

In 1934 vond een ingrijpende verbouwing plaats waarbij de huidige gevelindeling en het huidige interieur van de rechter zijkamer en achtergelegen keuken tot stand is gekomen. Op de begane grond plaatste men in de rechter zijkamer een vaste trap naar een nieuw gemaakte slaapkamer op zolder. Waarschijnlijk raakte de bedstede achter de heerd destijds buiten gebruik en werd deze samen met de naastgelegen kasten tot één werkruimte samengevoegd. In de heerd bleef de indeling van de voormalige kasten en bedstede uit 1882 herkenbaar. Mogelijk werd in deze periode tevens een gang achter de voordeur gerealiseerd. Op enig moment is in de eerste helft van de 20e eeuw ten oosten van de boerderij, ter plaatse van een bestaande schuur een nieuwe veeschuur gebouwd.

Na 1934 vonden er nog diverse wijzigingen plaats die hoofdzakelijk het gevolg waren van de veranderende bedrijfsvoering op het erf. Vanwege de modernisering van de stalrichting in het bedrijfsgedeelte zijn vóór 1952 de beide zijgevels van de boerderij opnieuw opgetrokken en zijn de aangrenzende delen van de achtergevel vernieuwd. De nieuw aangelegde grupstallen werden verbreed, waarvoor bestaande gebintstijlen in het bedrijfsgedeelte zijn afgezaagd en op de deel nieuwe gebintstijlen zijn geplaatst. Omstreeks 1980 is ten zuiden van de boerderij een moderne veestalling gebouwd die via een tussenlid met de boerderij is verbonden. In dezelfde periode kwam aan de Dortherdijk op het erf een vrijstaande woning te staan. Het woongedeelte werd vervolgens als berging in gebruik genomen, waarna in de linker zijgevel een grote opening werd gemaakt die afgesloten kon worden via grote schuifdeuren. De gangmuur en scheidingsmuur van de linker zijkamer werden gesloopt.

DORTHERDIJK 2 IN JOPPE

Faseringsplattegrond

Faseringsplattegrond van Dortherdijk 2 in Joppe.

Waardering

De cultuurhistorische waardering is onderverdeeld in een aantal deelwaarderingen. Daarnaast worden de bouwfaserings- en de waardering visueel gepresenteerd op de bijgevoegde faserings- en waarderingsplattegronden. Omdat in het archief geen bruikbare plattegronden bewaard bleven is als ondergrond een schetsmatige weergave van de plattegrond gebruikt.

algemene historische waarden en waarden vanuit de gebruikshistorie

- De boerderij is van algemeen historisch belang vanwege de herinnering aan en de verwijzing naar bewoning en de ontwikkeling van het boerenbedrijf op de hogere gronden ten oosten van de IJssel in de voormalige Marke Harfsen. Het erf 't Esterholt wordt al in 1421 in schriftelijke bronnen genoemd.
- De boerderij is verder van algemeen historisch belang als pachtboerderij die vanaf de vroege 19e eeuw behoorde tot landgoed 't Joppe.
- Het historisch gebruik van de boerderij blijkt op hoofdlijnen uit de hoofdvorm en de scheiding tussen een woongedeelte aan de voorzijde en een agrarisch bedrijfs gedeelte aan de achterzijde. Daarnaast herinnert concreet de indeling, vormgeving en inrichting van het woon- en bedrijfs gedeelte (ondanks latere veranderingen) nog op tastbare wijze aan het historisch gebruik vanaf de late 19e eeuw: een driebeukig bedrijfs gedeelte met stal functie en midden deel met daarboven een oogstberging aan de achterzijde en een indeling aan de voorzijde met een middenvertrek (heerd) en achtergelegen voormalige bedstede, twee zijvertrekken met twee kelders en een opkamer met bedstede en een keuken met keukenschouw en aanrecht.
- De kwartronde uitbouw vertegenwoordigt een hoge gebruikshistorische waarde vanwege de grote herkenbaarheid als apart vertrek waar voorheen een ronde karnmolen was ondergebracht met op zolder een kamer voor de knecht. De voormalige karnmolen verwijst naar het belang van de boterproductie op de boerderij in de late 19e eeuw. Van de karnmolen bleef alleen de horizontale as bewaard.
- De vormgeving, indeling en het interieur van de rechter zijkamer zijn van belang vanwege de herinnering aan de ontwikkeling van het wooncomfort (en tbc bestrijding): het creëren van een voornamelijk zijvertrek met achtergelegen keuken en de transitie op het patteland van het slapen in bedsteden naar het slapen in ledikanten in een volwaardig slaapvertrek op zolder.
- De stalinrichting en bijbehorende installaties leveren ondanks hun relatief recente oorsprong een positieve bijdrage aan de herkenbaarheid van het bedrijfs gedeelte van de boerderij, als tastbare verwijzing naar de traditie en modernisering van de agrarische bedrijfsvoering.

ensemblewaarden en stedenbouwkundige waarden

- De stedenbouwkundige/landschappelijke waarde van de boerderij wordt hoofdzakelijk bepaald door de solitaire en prominente ligging op een verhoging in het reliëfrijke landschap. De hoogteverschillen herinneren zowel aan het vroege ontstaan van het landschap, als aan de kunstmatige ophoging van de akkers door de intensieve plaggenbemesting.
- De boerderij vormt een waardevol agrarisch-historisch ensemble met de oostelijk gelegen schuur uit de eerste helft van de 20e eeuw.
- De boerderij is van belang vanwege de situering op een ruim, open en verhard erf met (restanten

van) agrarische bijgebouwen.

architectuurhistorische waarden

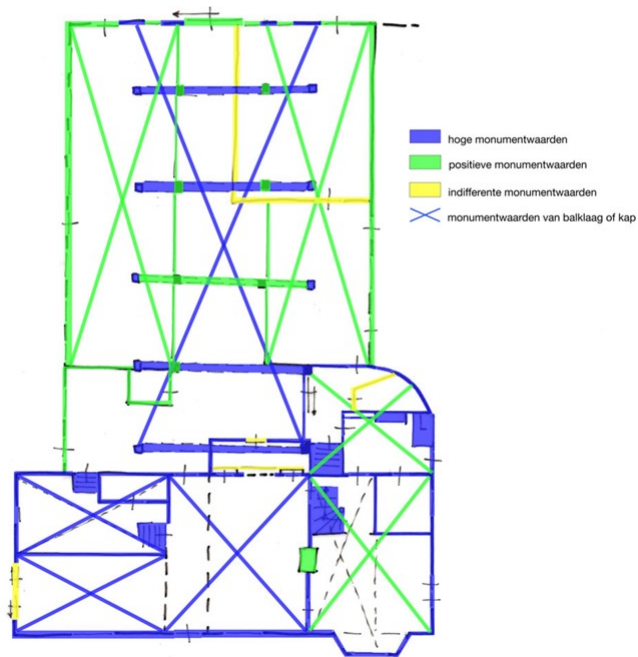
- De architectuurhistorische en esthetische kwaliteiten van het gebouw zijn gelegen in het aanzien van een traditioneel vormgegeven hallehuis met uitgebreid woongedeelte en kwartronde uitbouw voor de voormalige karnmolen, uitgevoerd met in schoon metselwerk uitgevoerde gevels en voorzien van een met riet gedekt wolfdak.
- De boerderij is van belang vanwege het relatief gaaf bewaarde 19e-eeuwse exterieur, vormgegeven in traditioneel ambachtelijke stijl. Het gaat hierbij om de achtergevel uit 1865 en de voorgevel, linker zijgevel en voormalige karnmolen uit 1882.
- Met betrekking tot het interieur ligt de architectuurhistorische waarde in de reeds genoemde, grotendeels bewaard gebleven historische indeling met onderscheid in een woon- en een (driebeukig) bedrijfs gedeelte. Van de beperkt bewaard gebleven historische interieurafwerking zijn de binnendeuren uit de 19e eeuw en uit 1934 van belang voor herkenbaarheid van de historische indeling. Daarnaast vertegenwoordigt de wandafwerking van de voormalige linker zijkamer in sjabloonschilderwerk een bijzondere architectuurhistorische waarde.
- De veeschuur uit de eerste helft van de 20e eeuw is van belang als representatief voorbeeld van een sober en doelmatig vormgegeven historisch bijgebouw.

bouwhistorische waarden

- De boerderij is van belang vanwege de deels bewaard gebleven constructieve opzet van de oorspronkelijke boerderij uit de 17e- of 18e eeuw en de uitbreidingen omstreeks 1865 en 1882. Hierbij gaat het om de gebintenstructuur van vijf ankerbalkgebinten met bijbehorende gebintplaten, de eiken daksporen in het bedrijfs gedeelte, de 19e-eeuwse balklagen in het woongedeelte, de kapconstructie boven het woongedeelte, de kelders met enkelvoudige balklagen en de kapconstructie en dakvorm van de kwartronde uitbouw van de voormalige karnmolen.
- De veranderingen uit 1934 in het exterieur en interieur zijn van belang vanwege de afleesbaarheid van de bouwgeschiedenis.
- De schuur uit de eerste helft van de 20e eeuw is bouwhistorisch van belang vanwege de uitzonderlijke toepassing van straatklinkers in de gevels.

DORTHERDIJK 2 IN JOPPE

Waarderingsplattegrond

Waarderingsplattegrond van Dortherdijk 2 in Joppe.

Downloads

Bijlagen

Klik hieronder op de titel van een PDF of afbeelding om deze te bekijken/downloaden.

- [Bouwtraditie en bedrijfsvoering boerderijen Oost-Nederland 01-2018.pdf](#)
- [Bronnen en literatuur](#)
- [Faserings- en waarderingsplattegrond](#)

Colofon

Dortherdijk 2 in Joppe

bouwhistorische verkenning

ARCX-rapport 0974

x, y coördinaten: 52.200561, 6.249186

© ARCX monumentenzorg en cultuurhistorie, 14 juli 2020

Onderzoek

ARCX, monumentenzorg en cultuurhistorie

Bergstraat 41

6981DB Doesburg

www.arcx.nl

+31(0)313 650190

i.s.m. Belfort Bureau voor Cultuurhistorie en Monumenten, Doetinchem

Opdrachtgever

EMD Monumentenzorg, namens familie Grotenhuis

Veldwerk

Peter Boer en Jacco Vromen

Rapportage

Jacco Vromen

ARCX aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.